

GENDER, SOUKROMÍ A INTERSUBJEKTIVITA: O PODDANSTVÍ ŽEN J. S. MILLA¹

MILAN HANYŠ, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Fakulta humanitních studií, UK, Praha, ČR

HANYŠ, M.: Gender, Privacy, Intersubjectivity: On J. S. Mill's *The Subjection of Women*
FILOZOFIA 73, 2018, No 9, pp. 755 – 766

The study argues that Mill's essay *The Subjection of Women* is a significant contribution to his ethical and socio-political thought. For his practical philosophy, the text is indispensable since it presents a more complex understanding of human being than given in his work *On Liberty*. The study argues that his later essay *on the subjection of women* implies a view of human being as an intersubjectivity. The human being is a vulnerable subject dependent on the relations with other people and society which forms its personality and character. Furtherly, the article argues that Mill's essay implies a more complex understanding of privacy than one can find in *On Liberty*. The borderline between the private and the social or public sphere is not and cannot be impervious, as the separate reading of the book *On Liberty* might suggest. Last but not least, the study shows that a question of emancipation and gender equality is nothing of secondary importance to Mill since the realization of the utilitarian ethics requires the transformation of human beings and alternation of characters, which is not achievable in the condition of radical inequality.

Keywords: Gender – Political anthropology – Intersubjectivity – J. S. Mill – Privacy – Gender equality

Millův esej *O poddanství žen* je patrně nejvlivnějším a nejslavnějším emancipačním textem 19. století.² Spis se záhy po svém vydání v roce 1869 rozšířil po celé Evropě a poskytl argumentační materiál emancipačním požadavkům kladeným daleko za hranicemi Británie. V českém prostředí z něj již v 70. letech čerpaly argumen-

¹ Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO:67985921.

² Argumenty spisu Mill rozpracovával v diskuzích se svou partnerkou a družkou Harriet Taylor, která zemřela jedenáct let před vydáním spisu. V této studii budu hovořit o Millovi jako o autorovi spisu, čímž nechci nijak umenšovat význam, který pro Milla mělo intelektuální partnerství s Harriet Taylor, nebo nějak vstupovat do dlouhotrvající diskuze o sdíleném autorství některých spisů, které byly tradičně připisovány Millovi (viz Szapuová 2008).

ty Eliška Krásnohorská, Karolina Světa nebo Tomáš Masaryk (Horská 1999, 91, 98; Bahenská, Heczková, Musilová 2003, 51 – 53; Nejedlý 1930, 235 – 236). Charlotte Garrigue-Masaryková spolu se svou učitelkou češtiny Marií Blažkovou připravila první úplný český překlad (Mill 1890) spisu, který v češtině od té doby již nevyšel. Jeho absence v aktuálně vydávané dvousvazkové edici Millových vybraných spisů o etice, společnosti a politice (Mill 2016; Mill 2018) svědčí o určité váhavosti části české filosofické obce vůči textům a otázkám feministické filosofie. Zájemci o spis jsou tak nadále odkázáni na slovenský překlad (Mill 2003; Mill 2005), nebo na anglický originál, neboť české vydání z 19. století je dnes již jazykově zastaralé a ve většině veřejných knihoven navíc nedostupné.

Přehlížení eseje *O poddanství žen* má přitom zásadní důsledky i pro neadekvátní interpretaci Millovy etiky a politické filosofie. Když například James Hill, v Česku působící historik novověké filosofie, prohlašuje Milla za myslitele, kterého zajímala primárně perspektiva „první osoby“, tedy osobní etiky více než sociální a politické reformy (Hill 2015: 191), vylučuje tím z autorova komplexního myšlení feministické a emancipační motivy jako sekundární. Pro Milla však nebylo nastolení rovnoprávnosti nahodilým politickým programem, ale inherentně vyrůstalo jak z jeho vlastní filosofie, tak ze staršího utilitarismu, tedy kruhu myslitelů kolem Jeremyho Benthama a časopisů *The Westminster Review* a *Monthly Repository*, v nichž se již ve dvacátých letech 19. století intenzivně diskutovalo o praktických reformách napravujících nerovnost žen a mužů (Okin 1992, 205, 219). I z pozorné četby Millova nejdůležitějšího etického spisu *Utilitarianism* (1861) lze zjistit, že politické reformy jsou základním předpokladem a podmínkou realizace utilitaristické etiky, jejíž normou není individuální štěstí jednotlivce, ale štěstí co největšího počtu bytostí (Mill 2011, 62 – 64). Faktická právní, politická nebo ekonomická nerovnost brání tomu, aby se rozvinulo takové mravní cítění, dle něhož mají zájmy druhých stejnou relevanci jako zájmy jednajícího. Odstranění nerovností posiluje sociální vazby a je podmínkou uskutečnění utilitaristické etiky a realizace vyššího stupně mravnosti celého lidstva (Mill 2011, 94). Podobně v *Principech politické ekonomie* Mill píše: „Ideje a instituce, skrze něž se nahodilost pohlaví stává základem nerovnosti práv a vynucené rozdílnosti sociálních rolí, musejí být rozpoznány jako největší překážka morálního, sociálního a dokonce intelektuálního pokroku“ (cit dle Okin 1992, 210).

Millův spis je filosoficky zajímavý z mnoha důvodů a nachází se v ohnisku zájmu zejména feministicky orientované filosofie. V následujícím výkladu se zastavuji u dvou témat, která považuji za filosoficky nejdůležitější: prvním a tím hlavním je Millovo pojetí člověka jako bytosti intersubjektivní, tedy bytosti fundamentálně utvářené sociálními vztahy. Právě takové pojetí umožňuje analýzu genderových rolí a nerovností. Druhé téma inherentně vyrůstá z prvního a je jím nové promyšlení distinkce soukromé-veřejné, která je konstitutivní pro klasickou liberální filosofii, již Mill částečně opouští ve prospěch ženské emancipace.

Gender a intersubjektivita. Ve spise *O poddanství žen* Mill odmítá tradiční představu, že rozdíly v biografích, životních šancích, chování, myšlení, cítění mužů a žen jsou přirozené a vrozené, ale vidí je jako výsledek působení společnosti. Tento přechod od analýzy rozdílů mezi pohlavími, které jsou legitimizovány přirozeností, k analýze genderového řádu je umožněn tím, že Mill opustil své dřívější pojetí člověka jako subjektu. Podle spisu *O poddanství žen* je člověk intersubjektivní bytost, která je fundamentálně vytvářena mezilidskými vztahy, kulturními vzorci a společenskými očekáváními. Takové pojetí člověka přitom Mill rozvinul zřejmě až při novém promyšlení otázky ženské emancipace, neboť ještě ve starším textu *O svobodě* (1859) chápal člověka jako bytost, která může být nezávislá na společnosti a veřejné moci. V tomto eseji usiloval o nalezení hranice mezi sférou soukromé autonomie a sférou společenskou a politickou, respektive sférou, v níž jsou intervence státu do svobody jednotlivce legitimní. Millova apologie svobody jako prostoru „ne-inherence“ státu a společnosti vycházela – jak ukázal již Isaiah Berlin – ze špatné antropologie (Berlin 1969, 155). Mill totiž v eseji *O svobodě* nahlížel na člověka jako na subjekt, či jako na svébytné individuum, které je o sobě a pro sebe a jen malou částí své existence a svého jednání ovlivňuje druhé.

Ve spise *O poddanství žen* pak Mill vykročil k novému pojetí člověka jako bytostně vztahové a intersubjektivní bytosti, která je ve své identitě závislá na formách uznání, jež jí poskytují druzí. Právě chápání člověka jako intersubjektivně utvářené bytosti umožňuje skutečně radikální kritiku domnělé přirozené genderové diferenciaci a umožňuje pochopit člověka jako dějinnou bytost. V *poddanství žen* Mill nevychází ze společnosti pohlavně neurčených jednotlivců, kteří stejnou měrou čelí tyranii společnosti, zvykových mravů a státu jako v eseji *O svobodě*. Výchozím bodem jeho argumentace je faktické, zvykové a právní *zotročení žen*. Moc, jež se ve vztazích mezi muži a ženami uplatňuje, není nějakou abstraktní mocí státu, ale mocí každého muže nad ženou, která se uplatňuje v každodenním styku a podrobuje si nejen ženino tělo a její vnější poslušnost, ale i její mysl. Mill navazuje na teze Mary Wollstonecraftové, podle níž již způsob výchovy, protichůdná společenská očekávání kladená na ženy vedou k mrzačení jejich duší a poškozování intelektu i emocionálního prožívání (Wollstonecraft 1998).

Vezmeme-li spis *O poddanství žen* skutečně vážně, pak nemůžeme předpokládat, že by Mill považoval člověka za subjekt, kterému stačí jen vytyčit hranice soukromí a autonomie, aby byl svobodný. Negativní svoboda, tedy omezení působení společnosti a politické moci na člověka, je jen jednou z podmínek emancipace a lidské důstojnosti. Mill si je vědom toho, že moc není jen záležitostí sil státu a společnosti, tedy elementů, které by se vyskytovaly mimo sféru rodiny a domácnosti a jimž by bylo možné se bránit právě vytyčením hranic domácnosti jako sféry negativní svobody. Moc a touha panovat se uplatňuje zejména vůči nejbližším členům domácnosti a rodiny: „neboť každý, kdo touží po moci, nejvíce touží po moci nad svými nejbližšími, nad těmi, s nimiž je spojen jeho život, a s nimiž má nejvíce společného“ (Mill 2005, 418). Skutečná svoboda tedy

předpokládá nejenom omezení moci státu a společnosti, ale také omezení moci muže nad ženou.

Mill přitom nevidí žádný kvalitativní rozdíl mezi vůlí panovat v rodině a vůlí k moci v politickém společenství. Podoba rodinných vztahů má tak i dopad na podobu vztahů vně rodiny, neboť domácnost je místem habitualizace vzorců chování. Mill doslova říká, že rodina je hlavní školou morální kultivace nebo despotismu (Mill 2005: 449 – 450). Hierarchické vztahy v rodině tak nemohou stát stranou zájmu politické filosofie, neboť mají eminentně politický a společenský význam. Principy spravedlnosti a rovnosti nemohou být respektovány a šířeny ve společnosti, aniž by se nezačaly uplatňovat také v rodinách, a tedy i ve vztazích mezi muži a ženami.

V tradici západního politického myšlení je tato Millova teze bez nadsázky revoluční (Okin 1992, 197). Od Aristotela po Rousseaua se v různých variantách předpokládalo, že podmínkou rovnosti občanů je nějaká podoba nerovnosti uvnitř domácnosti. Aby mohli být někteří politicky svobodní, musejí jiní zástupně vykonávat náročné činnosti zajišťující sebezáchovu života a prokreaci rodu. Velká část tradice politického myšlení tak předpokládá, že muž je osobnost, kdežto žena je funkcí a úkolem přiměřeným její přirozenosti je péče o domácnost a děti. I autor jako Thomas Hobbes, který v přirozeném stavu předpokládá radikální rovnost slabých i silných, bystrých i hloupých, mužů i žen, jež plyne z toho, že i slabý může zabít silného, nakonec převezme tradiční funkční rozdělení rolí: politické úkoly a odpovědnost případně muži, kdežto odpovědnost za domácnost a výchovu dětí ženě. (Hobbes 1998, 108 – 110; Okin 1992, 198).

Na tomto nic nezměnila ani filosofie nastupujícího liberalismu první poloviny 19. století. Alexis de Tocqueville v úvodu k *Demokracii v Americe* píše o Prozřetelnosti a nezadržitelném pohybu pokračující rovnosti, která se rozšiřuje do všech sfér společenského života (Tocqueville 1992a, 11). Při popisu vlivu demokracie na mravy se věnuje i roli žen, neboť ani její postavení nemůže zůstat stranou tohoto pohybu: „sociální pohyb, který sblížuje a svádí na stejnou úroveň syna a otce, sluhu a pána a obecně podřízeného a nadřízeného, pozvedne ženu a musí ji postupně učinit rovnou muži“ (Tocqueville 1992b, 149). Hned vzápětí však Tocqueville reprodukuje funkcionální pojetí ženství, které zdůvodňuje domnělou přirozeností žen. Chválí Američany za to, že zde ženy nevedou obchod, nezasahují do politické sféry a americká demokracie nevede k „převrácení manželských pravomocí a zavedení zmatku do otázky autority v rodině“ (Tocqueville 1992b, 149).

Mill opouští tuto tradici myšlení a odmítá Tocquevillovu představu zvláštní výchovy dívek k tzv. svobodě, která je však jen přechodná a nevede ke změně nerovných vztahů mezi pohlavími, stejně jako odmítá aristotelskou představu, že rovnost jedněch (mužů) předpokládá nerovnost vůči jiným (ženám, dětem a barbarům). Dle Milla totiž realizace principu rovnosti v politické sféře nemůže být dosaženo bez rovnosti žen a mužů jak ve sféře veřejné, tak soukromé. Mill tak hájil nejenom rovnost pasivního i aktivního volebního práva, ale především ukázal, že

požadavek rovnosti a spravedlnosti se nemůže zastavit před hranicemi domácnosti. Sféra veřejného a soukromého se prolíná a vzájemně ovlivňuje, neboť – jak již bylo řečeno – právě rodina je školou politických ctností a neřestí. Nerovnost hierarchických vztahů, kterou lidé od dětství intenzivně zakoušejí v rodinách, formuje charakter a očekávání, která se pak naplňují ve společenském a politickém životě. Téměř neomezená moc, kterou tehdejší právní instituce a společenská očekávání dávaly muži nad ženou, vedla k rozvoji panovačnosti, tyranství a sobectví, které svými projevy překračovalo hranice domácnosti (Mill 2015, 443 – 444). Ten, komu je dovoleno chovat se násilně a despoticky vůči druhým v rodině a soukromé sféře, bude jen s velkými obtížemi přistupovat k druhým ve veřejném prostoru jako k rovnoprávným bytostem, na jejichž štěstí mu záleží stejně jako na jeho vlastním.³

Diskriminující nastavení manželského práva tedy nejenom poškozují ženu, ale i muže, a to přinejmenším ve trojím ohledu. Za prvé komplikuje mužům jejich morální kultivaci, neboť ztěžuje potlačení neřestí a rozvinutí ctností tím, že jim dává nad ženou nepodmíněnou moc. Za druhé nerovnost vztahu dvou intimně spolu žijících bytostí ztěžuje adekvátní sebepoznání muže a vytváří tak předpoklady pro rozvinutí falešného pocitu nadřazenosti. Za třetí žitá nerovnost vztahu muže a ženy znemožňuje skutečné poznání ženy a rozvinutí „manželského přátelství“, jež je možné jen mezi sobě rovnými.

Prvnímu důsledku nerovnosti jsme se již věnovali, proto se nyní zaměříme na druhý. Mill o důsledcích právní a faktické nerovnosti muže a ženy na formování sebevědomí chlapce dorůstajícího v muže píše toto: „Představte si, jaké musí mít účinky na chlapce to, když vyrůstá ve víře, že se již pouhým faktem svého narození bez jakékoli zásluhy a přičinění stal nadřazeným komukoli z celé poloviny lidského druhu, a to i kdyby on sám byl tím nejlehkovážnějším, nejprázdnějším, nebo nejméně vzdělaným a nejtupějším z lidí“ (Mill 2015: 485). Hegemonie mužů tak vytváří předpoklady pro to, aby si chlapci učinili iluze o svých schopnostech a získávali falešné pocity nadřazenosti, které nijak nevyplývají z jejich duševních a jiných schopností. Vztah muže a ženy se tak ve stavu právní a politické nerovnosti podobá hegelovskému vztahu pána a raba (Shanley 1998, 411), přičemž mysl „raba“ (ženy) může být v tomto vztahu formována jak k horšímu, tak k lepšímu, kdežto mysl „pána“ (muže) je významně zhoršena, neboť vede zpravidla k pýše a aroganci (Mill 2015, 486 – 487).

Mill věnuje dost pozornosti „škodám“, jež způsobuje nerovné postavení žen a mužů myslí chlapců a mužů, přitom se však již výrazně méně věnuje škodám, které

³ To je přitom společenskou podmínkou možnosti realizace utilitaristické zásady etiky, respektive zásady maximalizace štěstí pro co největší počet rozumných bytostí. Millův utilitarismus tak klade na jednatelů obrovský mravní nárok, neboť „od jednatelů požaduje, aby mezi svým štěstím a štěstím druhých rozhodoval se stejnou nestranností jako nestranný a blahovolný divák“ (Mill 2011, 62).

způsobuje tato situace myslí dívek. Ve své argumentaci tak dojde k paradoxnímu závěru, že nerovnost mravně poškozuje spíše toho, kdo má nadřazené postavení, než ženu, která je v postavení podřízeném.⁴ Takové tvrzení přitom vede k absurdním prakticko-filosofickým důsledkům, neboť z toho, kdo je v pozici utlačovatele dělá větší oběť situace, než z ženy, která je v submisivním postavení a nemá prostředky, jimiž by se z ní mohla dostat.⁵ Na druhou stranu Mill v některých svých postřezích překračuje tento schematický dialektický výklad vztahu mezi mužem a ženou jako vztahu mezi pánem a rabem a upozorňuje i na kompenzační praktiky, které podřízené postavení ženy provází. Nejzajímavější postřeh v této věci je obsažen v závěru jeho eseje. Ženy, kterým je upřena svoboda, uznání a rovnost, mohou kompenzačně toužit po moci a tuto moc přílišně uplatňovat například vůči dětem, nebo se vměšovat do životů a záležitostí druhých lidí. Nerovnost tak z lidí činí mravně poškozené bytosti, které kompenzačně proměňují zneuznání a absenci svobody v excesivní výkon moci. Mill o tom píše: „Tam, kde není žádná naděje na dosažení svobody, ale moci, stává se moc hlavním objektem lidské touhy; ženy, kterým ostatní upírají svobodu rozhodovat o svých vlastních záležitostech, budou tento stav kompenzovat, budou-li moci, tím, že se budou kvůli svým vlastním cílům vměšovat do záležitostí druhých“ (Mill 2015, 502).

Třetí významný důsledek nerovného uspořádání institucí a společenských vztahů spočívá v tom, že muži neznají ženy a společnost tak nemůže využívat jejich skutečných schopností. Celý spis o poddanství žen je prochnut touto utilitaristickou argumentací, která vidí v nerovném postavení skupiny lidí poškození všech. S ohledem na maximalizaci užitku je nesmyslné, aby intelektuální, kreativní a kulturní schopnosti poloviny dospělé populace ležely ladem. Ženám je dosud upřena možnost svobodné volby povolání a tedy té nejlepší distribuce intelektuální sil a toto omezení principu individuální životní volby ochuzuje celou společnost, neboť brání tomu, aby jednotlivá žena dělala to, k čemu má nejlepší dispozice. Trpí tím nejenom tí, kterým je upřena možnost volby, ale celá společnost, neboť v určitých pozicích jsou pak méně kompetentní muži namísto kompetentnějších žen, jimž je možnost svobodné volby upřena (Mill 2015, 425 – 426; 455). Emancipace žen tak s sebou přinese dle Milla zdvojnásobení kapacit lidstva a zároveň vytvoří podmínky pro další mravní rozvoj člověka, a tedy také zvýšení celkového souhrnu štěstí.

To, co se v určité době nazývá přirozeností ženy, je dle Milla společensky vytvářenou konstrukcí a výsledkem vynucených represí určitých vlastností a nepříro-

⁴ „However the vassal's character may have been affected, for better and for worse, by his subordination, who can help seeing that the lord's was affected greatly for the worse?“ (Mill 2015, 486).

⁵ Adekvátnější aplikaci dialektiky panství a rabství a falešného vědomí provedla o století později Simone de Beauvoir. Nadřazené postavení muže vůči ženě v soukromí je duševní kompenzací za všechny komplexy a ústrky společenského života, jimž muž musí čelit v ostrém konkurenčním boji o uznání s jinými muži (Beauvoir 1966, 19).

ženou stimulací jiných (Mill 2015, 428). Ženy jsou tak v souladu s touto společensky utvářenou přirozeností uzavřeny v soukromé sféře domu a jejich intelektuální kapacity nejsou náležitě využívány. Kdo tedy v tomto společenském uspořádání může říci, že ženu zná? Poznání druhého je možné jen mezi *rovnými*. Mezi nerovnými poznání možné není, neboť ženám jsou zapovězeny projevy, které by mohly být mužům nepříjemné (Mill 2015, 431 – 432). Panství muže nad ženou znemožňuje jak skutečně rovný vztah občanský, tak také rozvinutí toho, čemu Mill říká *manželské přátelství*.

Mill si je díky svému alespoň implicitně chápanému pojetí člověka jako intersubjektivní a tedy dějinné bytosti vědom toho, že dosažení nestrannosti jednajícího není zcela dosažitelné za současných společenských podmínek. I mravní povaha člověka není neměnnou částí lidské přirozenosti (Mill 2011, 90), nýbrž je společensky utvářená a dějinně proměnlivá. Mravní cítění člověka je proto výchovou a společností kultivováno nebo poškozováno. Požadavky emancipace a politické a právní rovnosti jsou tak nezbytnou a inherentní součástí Millovy utilitaristické etiky, jejíž realizace je podmíněna společenskými reformami. Zásadní překážkou realizovatelnosti principu užitečnosti je právní a politická nerovnost, která zabraňuje tomu, aby se rozvinulo takové mravní cítění, dle něhož mají zájmy druhých stejnou relevanci jako zájmy jednajícího. Nerovnost tak vede k disociaci společnosti, rozvoji egoismu a necitlivosti vůči bolesti druhých. Když Mill hovoří v *Poddanství žen* o zotročení ženy v manželství, nelze v tom nevidět souvislost s jeho pozdějším tvrzením v *Utilitarismu*, že „společensví mezi lidmi, kromě vztahu mezi pánem a otrokem, je zjevně nemožné na jiném základě než na tom, že jsou brány v úvahu zájmy všech“ (Mill 2011, 92). Nespravedlivá privilegia vedou k tomu, že privilegovaní dosahují svého osobního štěstí na úkor druhých a stávají se netečnými vůči jejich bolesti a utrpení. Odstraňování nerovností je tedy cestou a podmínkou posilování sociálních vazeb a tedy také cestou k vytvoření podmínek pro uskutečnění utilitaristické etiky a realizace vyššího stupně mravnosti. Nechme o tom promluvit našeho autora: „Každý krok ve zlepšení politických poměrů podporuje tento vývoj tím, že odstraňuje zdroje zájmových střetů a odstraňuje právní nerovnosti mezi jednotlivci nebo třídami, které ještě dnes umožňují nedbat štěstí velké části lidstva. Se zdokonalováním lidského ducha stále rostou vlivy, které v každém jednotlivci vyvolávají pocit jednoty se všemi ostatními; a jež mu v ideálním případě znemožňují, aby si představoval nebo si přál nějakou pro sebe výhodnou situaci, která by nebyla výhodná také pro druhé“ (Mill 2011, 94).

Skutečným cílem Millových reformních snah v oblasti práva (občanského, manželského) tak není pouhé ustavení *rovnosti*, ale tato rovnost je sama o sobě pouze prostředkem pro ustavení morálně hodnotnějšího vztahu dvou sobě rovných bytostí účastných společensví, jež je „školou morálních ctností“. Millova argumentace tak zřetelně ukazuje na to, že distinkce mezi veřejnou a soukromou sférou pro něho není nepřekročitelná: sféra soukromí je eminentně politická,

jakkoli se při inherencích společnosti a státu musí respektovat pluralita a individuální odlišnost.

Soukromé a veřejné. Liberální apologie soukromí bývají feministickými myslitelkami kritizovány z několika důvodů. Uvedeme zde pro ilustraci tři. Za prvé bývá soukromí příliš často ztotožňováno se soukromím domácnosti a rodiny, což ve společnosti, v níž mocenské instituce ovládají muži, vede k petrifikaci nerovnosti a mocenské nerovnováhy (např. Allen 2000). Domácnost a domov, který bývá liberálními autory nahlížen jako místo soukromí a intimity, poskytuje jen velmi málo možností skutečného soukromí a samoty pro ženy, které jsou zpravidla vytíženy neustávajícími, vyčerpávajícími a mnohdy protichůdnými nároky na správu domácnosti a uspokojování různorodých potřeb manžela a dětí (Rössler 2001, 41 – 55). Za druhé je symbolická hranice mezi soukromím a veřejnou sférou ve všech známých kulturách interpretována jako hranice domácnosti, která je vlastní a přirozenou působností ženy, kdežto veřejná činnost je úkolem muže (Ortner 1998). Svůdnost a rozšířenost tohoto rozdělení rolí podle pohlaví je důvodem, proč feministické autorky vůči distinkci soukromé-veřejné vykazují přinejmenším ostražitost (Rössler 2001, 41 – 55). Za třetí, za závojem a symbolickou ochranou soukromí se může odehrávat násilné jednání, které postihuje právě ty, kdo jsou uzamčeni v soukromé sféře (jako ženy, děti, nemocní lidé), a tedy vydáni napospas svévoli silnějších nebo mocnějších. Velká část feministické argumentace proto zpochybňuje nepropustnost hranice mezi soukromou a veřejnou sférou, neboť její dekonstrukce umožňuje inherenci veřejné moci a spravedlnosti do soukromé sféry, v níž se jinak snadno reprodukuje patriarchální stereotypy a kulturní vzorce (Allen 2000; Rössler 2001, 41 – 55). Tato kritika v nemalé míře postihuje i starší texty Johna Stuarta Milla, který ve spise *O svobodě* ve stopách Wilhelma von Humboldta⁶ stanovuje hranice legitimní intervence státu a společnosti do života jednotlivce, či jinak řečeno stanovuje hranici soukromí (Rössler 2001, 60 – 62). V tradici liberálního uvažování Mill přitom nepřihlíží k rozdílům genderových rolí a mocenské nerovnováze v domácnosti a je tak dnes terčem kritiky feministických autorek (Szapuová 2005, 111 – 113), podobně jako byl pro svou progresivnost v těchto otázkách kritizován konzervativci ve století devatenáctém (Shanley 1998, 397).

V pozdějším textu *O poddanství žen* Mill zaujímá diferencovanější pohled na soukromí a vztah soukromého a veřejného, který si zaslouží podrobnější rozbor. V předchozí části studie bylo ukázáno, že člověk je intersubjektivní bytostí, fundamentálně utvářenou mezilidskými vztahy. Vzato do důsledku to znamená, že člověk není prost vlivu a inherencí druhých, ani když je fyzicky sám. Mezi soukromou sférou údajné svobody chápané jako prostoru nevměšování a negativní svobody a sférou státu a společnosti je mnohostranný vztah vzájemného podmiňování. Normativní

⁶ Humboldt, W. von, *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (1792), kterou Mill četl zřejmě v anglickém překladu z roku 1854.

nárok spisu *O svobodě*, tak neobstojí před deskripcí vzájemně se podmiňujících vztahů rovnosti a nerovnosti v soukromé a veřejné sféře.

Pro získání konkrétnější představy uvedu jeden příklad. Mill si klade otázku, proč muži tak zarputile odmítají přiznat rovnoprávnost ženám. Ten důvod sám o sobě nespočívá v oblasti veřejné a politické. Tak jako došlo ke zrušení otroctví a této formy nerovnosti, je dle Milla zřejmé, že morální pokrok lidstva by měl směřovat k realizaci rovnosti mezi muži a ženami. Celá první a druhá část spisu se obšírně zabývá právě tím, že nerovnost mezi muži a ženami je jedna z posledních reziduí starého věku a je tak evidentní, že není vysvětlitelná racionálně-politickými důvody. Důvody rezistence vůči realizaci požadavků rovnosti jsou spíše mocensko-psychologické a plynou z neschopnosti mužů představit si, že by žili s někým sobě rovným. Vzdát se politických privilegií a připustit rovnost ve veřejné sféře by nutně znamenalo vzdát se nadřazeného postavení a moci ve sféře domácnosti (Mill 2015, 455). To tedy znamená, že za nerovností ve veřejné sféře jsou důvody, jež plynou z touhy po nadvládě ve sféře soukromé. V pozadí je tedy představa sdílená i jinými utilitaristy, že sociální a politická nerovnost vedla k jistému morálnímu otupění a ti, kdo jsou v nadřazeném postavení, se stali necitlivými vůči nespravedlnosti a bolesti druhých (Nussbaum 2015, 70). Jinými slovy, právě faktická a institucionálně petrifikovaná nerovnost staví lidské bytosti do vztahu protikladných zájmů a staví tak štěstí jednoho proti štěstí druhého.

Samotné Millovo řešení napětí mezi veřejnou a soukromou sférou je poněkud svérázné a je většinou dnešních feministických autorek a autorů kritizováno (Kymlicka 2011, 386 – 387; Rössler 2001, 41 – 55; Szapuová 2005, 111 – 113). Podle Milla má mít žena předně svobodu vybrat si mezi péčí o děti a domácnost a placeným zaměstnáním. Není však žádoucím zvykem, aby přispívala ještě zaměstnáním k příjmu rodiny. Jen v nespravedlivém a historicky přechodném uspořádání vztahů může zaměstnání ženy zvýšit její prestiž v očích muže, který je legálně pánem jejím i jejího majetku. Péče o děti a domácnost má být dostačujícím zdrojem uznání a není k ní třeba přidávat žádné další činnosti. Při tom však Mill nešťastně prohlašuje: „Obecně vzato, tak jako muž, když si vybírá povolání, tak i žena, když se vdává, volí si péči o domácnost a rodinu jako první cíl svých snah, a to po tolik let svého života, kolik jich tento úkol vyžaduje; a vzdává se nikoli všech dalších cílů a povolání, ale všech těch, které nejsou v souladu s požadavkem na péči o domácnost a rodinu“ (Mill 2015, 454).

Navzdory svému principiálnímu přesvědčení, že přirozenost ženy neznáme, neboť známe jen sociálně utvářené role, tedy Mill předpokládal, že péče o domácnost a děti je primárním úkolem ženy. Ve spravedlivém uspořádání se žena buď věnuje veřejné činnosti (zaměstnání), nebo péči o domácnost. Mill tedy nenavrhoval změnu v uspořádání a distribuci povinností uvnitř rodiny a domácnosti a stále předpokládal, že rovnosti mezi mužem a ženou bude učiněno zadost tím, pokud se ženě poskytnou rovné příležitosti mimo rodinu. Zdánlivá rovnost fakticky znamená stále nerovnost, neboť ženy v tomto rozvrhu čelí nerovným volbám, jimž muži

čelit nemusí. Filosofka Mary Lindon Shanley prohlašuje, že tato problematická formulace není pro Millův utilitarismus, respektive feministický liberalismus tak zásadní a nepostradatelná a svědčí spíše o nedůsledné aplikaci principů, které sám zastával (Shanley 1998, 403 – 404). Mill se sice vyvaruje toho, aby v tomto kontextu hovořil o ženské přirozenosti, avšak výlučnou odpovědnost ženy za péči o domácnost pokládá za žádoucí zvyk. Svědčí to však pouze o změně terminologie, která na praktické nespravedlnosti a nerovnosti nic nemění. Ani progresivní analytik genderového řádu, jakým Mill byl, si nedokázal představit, že by se muži mohli podílet na péči o děti a domácnost stejně jako ženy, nebo dokonce více než ony (Okin 1992, 226 – 228). Tato kritika Milla je přitom oprávněná nejenom věcně a filosoficky, ale je oprávněná i historicky, to jest, můžeme předpokládat, že Millovi nemusely být takové možné výtky neznámy, respektive nemusely mu být neznámé důsledky, které s sebou jeho nutnost volby mezi rodinou a prací nese. Ve spise *Volební právo žen (The Enfranchisement of Women)*, který napsala Harriet Taylor a anonymně publikovala v časopise *The Westminster review* již v roce 1851, se objevuje tvrzení, že pozice vdané ženy by se významně zlepšila, kdyby žena svou práci zvětšovala rodinný příjem a měla na něm podíl: ze služebního postavení by se stala rovnocennou partnerkou (Taylor 1970, 104 – 105; Szapuová 2008, 233). Mill tak v pozdějším spise přehlíží, že placená práce mimo domácí sféru, respektive ekonomická rovnost a nezávislost je důležitou podmínkou v praxi uskutečňované rovnosti mužů a žen (Okin 1992, 229). Zároveň je Millův pozdější požadavek na nutnost výlučné volby překážkou svobodné realizace životních šancí a efektivní distribuce kompetencí a schopností. Je-li žena zaměstnána péčí o domácnost a nemá-li možnost použít své schopnosti i mimo tuto sféru, je o její schopnosti ochuzena celá společnost. Požadavek výlučné volby mezi rodinou a zaměstnáním je tak v rozporu s Millovým utilitarismem, respektive principem největšího užitku pro co největší množství lidí. Ten Mill na jiných místech spisu právě spojuje s požadavkem rovnosti mužů a žen, neboť je nesmyslné, aby schopnosti poloviny populace zůstávaly nevyužité. Zároveň tato setrvalá praxe a funkcionální diferenciací genderových rolí těžko může vést k oné změně myšlení a opuštění předsudků o přirozenosti ženy a muže. Jen obtížně lze společnost zbavit hluboce kulturně zakořeněné představy, že ženská přirozenost spočívá v péči o domácnost a rodinu, kdežto muž se má realizovat ve veřejné sféře a v zaměstnání, bude-li tato představa nadále stále potvrzována životní praxí. Právně a politicky zaručená rovnost neodstraní samotné poddanství žen, pokud nebude změněna dělba práce v rodině (Szapuová 2005, 112).

Závěr. Na rozdíl od snah některých interpretů „očistit“ Millovu etiku od společensko-reformního a emancipačního étosu, tato studie argumentuje, že Millův etický utilitarismus je neoddelitelně spojen s politickým a společenským reformním programem a zejména se zrušením nespravedlivých nerovností ve vztazích mezi pohlavími. Millova deskripce nerovností a požadavek na její zrušení je umožněn komplex-

nějším a hlubším pojetím člověka, než s jakým Mill pracoval ještě ve spise *O svobodě*. Millův spis *O poddanství žen* je tak dokladem myšlenkového vývoje od liberálního pojetí člověka jako subjektu ke komplexnějšímu chápání člověka jako bytosti intersubjektivní a sociální, která je vždy již pod mnohačetně působícím vlivem společnosti a kultury. Právě takové pojetí člověka je produktivní pro dekonstrukci tzv. přirozenosti ženy a umožní analyzovat genderový řád a klást emancipační požadavky. Pojetí člověka jako intersubjektivní bytosti zároveň znemožňuje trvat na nepropustné hranici mezi soukromou a veřejnou sférou, na níž jinak klasický liberalismus stojí. Osvobození ženy se totiž neobejde bez reforem, které hluboce zasáhnou i zažitý vzorec chování a uspořádání vztahů a povinností uvnitř rodiny a domácnosti. Stejně tak úspěšnost politických reforem závisí na uspořádání vztahů uvnitř rodiny, která je primárním místem mravní kultivace. Mill přesto trvá na tom, že manželství pro ženu představuje volbu péče o domácnost místo veřejné a výdělečné činnosti, a nedohlíží, že tato představa je v rozporu s požadavkem emancipace a rovnosti.

Literatura

- ALLEN, A. (2000): Privacy. In: Jaggar, A., M., Young, I. M.: *A Companion to Feminist Philosophy*. Oxford – Malden – Carlton: Blackwell, 456 – 465.
- BAHENSKÁ, M., HECZKOVÁ, L., MUSILOVÁ, D. (2011): *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta.
- BEAUVOIR, S. DE. (1996): *Druhé pohlaví*. Přel. J. Kostohryz, H. Uhlířová, Praha: Orbis.
- BERLIN, I. (1969): Two Concepts of Liberty. In: Berlin, I.: *Four Essays on Liberty*. London – Oxford – New York: Oxford University Press, 118 – 172.
- HILL, J. (2015): Soudný utilitarismus Johna Stuarta Milla. In: Čapek, J. et al. (eds.), *Přístupy k etice II*. Praha: Filosofia, 179 – 197.
- HOBBS, T. (1998): *On the Citizen*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HORSKÁ, P. (1998): *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KYMLICKA, W. (2011): *Contemporary Political Philosophy*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- MILL, J. S. (2005): *Logika liberalizmu*. Přel. E. Višňovský. Bratislava: Kalligram.
- MILL, J. S. (1890): *Poddanství žen*. Přel. C. Masaryková-Garrigue, M. Blažková. Praha: Nákladem vydavatelstva Časopisu českého studentstva.
- MILL, J. S. (2003): *Poddanstvo žien*. Přel. E. Višňovský. Bratislava: Kalligram.
- MILL, J. S. (2015): The Subjection of Women. In: Mill, J. S.: *On Liberty, Utilitarianism and Other Essays*. Oxford: Oxford University Press, 407 – 505.
- MILL, J. S. (2011): *Utilitarismus*. Přel. K. Šprunk. Praha: Vyšehrad.
- MILL, J. S. (2018): *Vybrané spisy o etice, společnosti a politice II*. Přel. M. Pokorný, O. Beran, F. Vahalík. Praha: Oikúmené.
- NEJEDLÝ, Z. (1930): *T. G. Masaryk. Kniha první 1850 – 1882*. Praha: Melantrich.
- NUSSBAUM, M. (2015): *Political Emotions. Why Love Matters for Justice*. Cambridge (Mass.) – London: Belknap Press of Harvard University Press.
- OKIN, S. M. (1992): *Women in Western Political Thought*. Princeton: Princeton University Press.
- ORTNER, S. B. (1998): Má se žena k muži jako příroda ke kultuře. In: Oates-Indruchová, L. (ed.), *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Slon, 89 – 114.

- ROUSSEAU, J.-J. (2002): *O společenské smlouvě*. Přel. J. Veselá. Dobrá Voda: Aleš Čeněk.
- RÖSSLER, B. (2001): *Der Wert des Privaten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SHANLEY, M. L. (1998): The Subjection of Women. In Skorupski, J. (ed.), *Cambridge Companion to Mill*. Cambridge: Cambridge University Press, 396 – 422.
- SZAPUOVÁ, M. (2005): Filozofický pohľad na rovnosť žien a mužov: perspektíva J. S. Milla. *Filozofia*, 60 (2) 2005, 103 – 114.
- SZAPUOVÁ, M. (2008): Rod vo filozofii: Prípád Harriet Taylor Mill. *Filozofia*, 63 (3) 2008, 229 – 239.
- TAYLOR, H. (1970): The Enfanchisement of Women. In: Taylor, H., Mill, J.: *Essays on Sex Equality*. Chicago – London: Chicago University Press, 89 – 122.
- TOCQUEVILLE, A. de. (1992a): *Demokracie v Americe I*. Přel. V. Jochmann. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- TOCQUEVILLE, A. de (1992b): *Demokracie v Americe II*. Přel. V. Jochmann. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- WOLLSTONECRAFT, M. (1998): Obhajoba ženských práv. In: Oates-Indruchová, L. (eds.): *Dívčí válka s ideologií*. Praha: Slon, 22 – 26.

Milan Hanyš
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i.
Gabčíkova 2362/10
182 00 Praha 8
Česká republika
e-mail: hanyš@mua.cas.cz